

COĞRAFIYANIN TƏDRİSİ METODİKASI

UOT 372.891

Maral Əliqazax qızı Vəliyeva,

Şamkir rayonu Yaşar Əsgərov adına Koltəhnəli kənd tam orta məktəbinin müəllimi

COĞRAFIYANIN TƏDRİSİNDƏ İNTEQRASIYA MƏSƏLƏLƏRİ VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ

Марал Алигазах гызы Валиева,

учитель средней школы села Колтахнали им. Яшара Аскерова Шамкирского района,

ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Maral Aligazakh Valiyeva,

teacher of Koltahnali village secondary school named after Yashar Asgarov of Shamkir region

ISSUES OF INTEGRATION IN THE TEACHING OF GEOGRAPHY AND ITS IMPORTANCE

Xülasə: İnteqrasiya termini XX əsrin sonundan daha fəal istifadə olunmağa başlasa da onun ifadə etdiyi mahiyyət və məzmun həyat yarandığı gündən mövcud olmuş, onun varlığını təşkil etmişdir. Zaman-zaman diferensial yanaşmalar hissələrə bölünməni, ayrılımları tənzimlədiyi kimi, inteqrasiya prosesləri də bütövləşmələrin, tamamlanmaların nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Bəşəriyyətin tarixi boyu progressiv xarakter daşıyan yeniliklər diferensial və həmçinin inteqrativ yanaşmaların fonunda yaranmışdır. Bütün elm sahələrində, o cümlədən sosiologiyada, eləcə də pedaqogikada inteqrasiya önəmli yer tutmuşdur.

Açar sözlər: *inteqrasiya, coğrafiya, fəndaxili inteqrasiya, fənlərarası inteqrasiya, tədris prosesi, məzmun standartı, quruluş əlaqəsi, birtərəfli əlaqə, tamamlayıcı əlaqə, koordinasiya əlaqəsi.*

Резюме: Хотя термин «интеграция» стал более активно использоваться с конца двадцатого века, суть и содержание, которые он выражает, существуют с начала жизни и составляют его существование. В то время как дифференцированные подходы регулируют разделения, то интеграционные процессы возникают в результате обобщений. На протяжении всей истории человечества прогрессивные инновации возникали на фоне дифференцированного, а также интегративного подходов. Интеграция играет важную роль во всех областях науки, включая социологию и педагогику.

Ключевые слова: *интеграция, география, внутрипредметная интеграция, межпредметная интеграция, учебный процесс, содержательные стандарты, структурная связь, односторонняя связь, дополняющая связь, координационная связь*

Summary: Although the term "integration" has become more actively used since the end of the twelfth century, the essence and content that it expresses, exists from the beginning of life and constitutes its existence. From time to time, differentiated approaches regulate division and separation, and integration processes result in integration. Throughout the history of human progress, progressive innovations have emerged against the background of differentiated as well as integrative approaches. Integration plays an important role in all areas of science, including sociology and pedagogy.

Keywords: *integration, geography, interdisciplinary integration, interdisciplinary integration, teaching process, content standard, structural connection, one-way communication, complementary communication, coordination communication, integration communication*

Təcrübə göstərir ki, tədris prosesində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın təmin edilməsi bilik və bacarıqların şagirdlər tərəfindən daha asan mənimsənilməsi, dərslərin maraqlı və

məzmunlu qurulması, uşaqlarda tədqiqatçılıq meyllərinin yaranması üçün vacib şərtidir. Fəndaxili inteqrasiya müəyyən bir fənnin aşladığı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi, fənn

daxilində səpələnmiş faktların sistemləşdirilməsidir. Belə səviyyədə inteqrasiyanı verilmiş materialın ayrı-ayrı tədris vahidlərində cəmləşdirilməsi də hesab etmək olar. Bu isə son nəticədə fənnin məzmununun strukturunun dəyişdirilməsinə gətirib çıxarır. Bu mənada inteqrasiya olunmuş məzmun informativ cəhətdən daha tutumlu olur, şagirdlərin daha əhatəli kateqoriyalarla düşünmə bacarıqları formalaşdırmalarına kömək edir

Fənlərarası və fəndaxili münasibətlərin sadəcə əlaqə deyil, inteqrasiya xarakteri daşması bu münasibətlərin daha sıx və möhkəm olmasına, onun bütöv bir prosesə çevrilməsinə şərait yaradır. Müəllimlər pedaqoji prosesdə ondan daha səmərəli qaydada istifadə etmək imkanı qazanırlar. Bundan əlavə, fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya interaktiv öyrənməyə geniş yol açır. Şagirdlərin təbiət, cəmiyyət və insanlar haqqında qarşılıqlı əlaqələr şəraitində qurulmuş biliklərə yiyələnməsini stimullaşdırır.

İnteqrasiya nəticəsində tədris materialının yığcamlığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, şagirdlər artıq yüklənmir və tədris vaxtına qənaət edilir. Onlar az vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalaşmış biliklər əldə edirlər. Bu məqsədlə uşaqları inteqrativ biliklər əldə etməyə hazırlayan fənlərarası əlaqəyə geniş yer verilməlidir. Bunun təmin edilməsi üçün müəllim bütün fənlər üzrə proqram materiallarına yaxşı bələd olmalı, fənlərarası əlaqədən istifadə etməyin yollarını, onun metodikasını dərinlən bilməlidir.

Fənlərarası əlaqə prosesində tədris fənni şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilir, bir neçə fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdislər təkrarlanır. Biliyin şagirdlər tərəfindən sistemli mənimsənilməsi təmin edilir.

Fənlərarası əlaqədən ardıcıl şəkildə istifadə tədrisin səviyyəsini yüksəldir, şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirir, dünyagörüşünü genişləndirir. Buna görə də təhsilə ayrı-ayrı fənlərin öyrədilməsi kimi deyil, XXI əsrin tələb etdiyi həyati bacarıqların inkişaf etdirilməsi prosesi kimi baxılmalı, şagirdlər həyat boyu öyrənməyə hazırlanmalıdır.

Cəmiyyətdə və təbiətdə bizi əhatə edən hər yerdə inteqrasiya mövcuddur. Bütün elmlərin mənəbəyini məkan, zaman, canlı və cansız varlıqların vəhdəti olan dünyadan alır və bütün fənlər bir Yer kürəsi və onun üzərində mövcud olan müxtəlif sahələrin öyrənilməsi üzrə inkişaf edir.

Dünya vəhdət təşkil etdiyi kimi elmlər də vəhdət təşkil etməli və öz aralarında əlaqələndirilməlidir.

Ümumi orta təhsil şagirdlərə təbiət və cəmiyyət haqqında elmlərin əsasları haqqında bilik və bacarıq verir, obyektiv aləmin inkişaf qanunauyğunluqlarını dərk etməyə kömək edir. Şagirdlərin aldıkları bilik və bacarıqlar əsasında onların dünyagörüşü formalaşır, təfəkkür, dərk etmə qabiliyyəti inkişaf edir. Məktəbə həvalə olunmuş ümumtəhsil vəzifələrinin bir hissəsi coğrafiya fənnin üzərinə düşür. Coğrafiya fənni şagirdlərə dünyanın təbiəti, əhalisi və siyasi xəritəsi haqqında, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin coğrafiyası haqqında bilik və bacarıqlar verir. Öyrənilən hər bir ölkənin ümumi iqtisadi səviyyəsi, tarixi inkişafı və müasir ictimai-siyasi vəziyyəti nəzərə almaqla, konkret təbii şəraitdə təsərrüfatın inkişafının və yerləşdirilməsinin xüsusiyyətləri ilə tanışlıq indi, Azərbaycanın bir çox başqa ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin gücləndiyi bir zamanda xüsusilə zəruridir.

Coğrafiya fənn proqramında (kurikulumda) nəzərdə tutulmuş məzmun xətləri üzrə müəyyən edilmiş standartlar həm fəndaxili həm də fənlərarası inteqrasiya imkanlarını ortaya qoyur.

Fənlərarası əlaqələr coğrafiyanın tədrisində bir sıra funksiyaları yerinə yetirir:

1. **Metodik funksiya** şagirdlərin yalnız onların əsasında təbiətə dair dialektik-materialist baxışları, onun bütövlüyü və inkişafı barədə müasir fikirləri formalaşdırmağın mümkün olması ilə ifadə olunur, Çünki fənlərarası əlaqələr müasir metodologiyanın tədrisində əks olunmasına kömək edir.

2. Mövzulararası əlaqələrin **inkişaf funksiyası** şagirdlərin sistemli və yaradıcı düşüncəsinin inkişafında, onların idrak fəaliyyətinin, müstəqillik və təbiət biliklərinə marağın formalaşmasında rolu ilə müəyyən edilir. Fənlərarası əlaqələr mövzu düşüncə ətalətinin aradan qaldırılmasına və şagirdlərin üfüqlərinin genişlənməsinə kömək edir.

3. Mövzulararası əlaqələrin **konstruktiv funksiyası** ondan ibarətdir ki, müəllim onların köməyi ilə tədris materialının məzmununu, təlimin təşkili metodlarını və formalarını yaxşılaşdırır. Fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi zamanı uyğun fənn müəllimləri tərəfindən əlaqəli fənlərin birgə planlaşdırılmasını tələb edir.

4. İnteqrasiyanın **tərbiyəvi funksiyası**. Mə-nəvi və əxlaqi tərbiyə məktəbdəki tədris prosesi-

nin ayrılmaz hissəsidir. Təbiət və ictimai elmlərin qovşağında olan coğrafiya çox böyük təhsil potensialına malikdir. Coğrafiya dərslərində və məktəbdənkənar məşğələlərdə maneəsiz olaraq mənəvi davranış bacarıqları, yüksək estetik zövqlər, doğma təbiətin, doğma diyarın, tarixi və memarlıq abidələrinin, sənət əsərlərinin gözəlliyini və zənginliyini anlamaq və qiymətləndirmək bacarığı formalaşdırmaq mümkündür.

Coğrafiya fənni tarix, fizika, biologiya, kimya, ədəbiyyat, riyaziyyat və digər fənlərlə inteqrasiya olunur. Xəritə bəşəriyyətin ən böyük kəşflərindən biridir. Coğrafiya xəritəsinin digər təsvir vasitələrindən əsas fərqi onun riyazi qanunlara uyğun şəkildə yer səthinin şərti-obrazi təsvir olunmasıdır. Deməli, coğrafiyaya qədər, şagird riyaziyyat fənnindən biliklər əldə etməlidir.

“Miqyas” mövzusu öyrəniləndə, şagirdə hər hansı bir ərazinin planını hazırlamaq tapşırılsa, o, ən azı rəqəmləri tanımalı, kilometr, metr, santimetr barəsində bir təsəvvürə malik olmalıdır.

Şagird xəritə ilə işləməzdən əvvəl isə rəngləri tanımalıdır. Bu da «Təsviri incəsənət»-lə coğrafiyanın əlaqəsidir. Məsələn, fiziki xəritələrdə horizontalların arası rəngləndirilir. Bunun üçün üç rəngli şkaladan istifadə olunur. 0-200m olan ərazilər yaşıl, yüksəkliyi 200m –dən çox olan ərazilər qəhvəyi, dəniz dibi relyef isə mavi rənglə göstərilir. Yüksəklik artıqca qəhvəyi, dərinlik artıqca mavi rəngin tündlüyü artır. Şagird rəngləri bir-birindən fərqləndirə bilsə xəritəyə baxan kimi ən yüksək nöqtəni və ən dərin çökəkliyi tapa bilər.

Yeri gəldikcə coğrafiya dərslərində tanınmış insanların, şairlərini fikirlərinə müraciət edilir. Sonuncu peyğəmbərimiz Məhəmməd peyğəmbərin “Vətəni sevmək imandandır” fikri, Abbas Səhhətin

Könlümün sevgili məhbubu mənim,

Ədəbiyyat:

1. Ümumi Təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər) Bakı: Mürtəcim, 2012, 402 s.
2. Alxasov O. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Bakı, 2013, 139 s.
3. Coğrafiya-6. Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik. E.Əlizadə, N. Seyfullayeva, İ. Rəqəyeva, Y. Şabanova. Bakınəşr, Bakı, 2013, 160 s.
4. Y. Qəribov, N. Seyfullayeva, Ş. Hümbətova, Y. Şabanova, T. İsmayılova. Coğrafiya: Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinifləri üçün dərslik. Bakı: Bakınəşr, 2014, 144 s.

Vətənimdir, vətənimdir, vətənim
Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa da o şəxsə vicdan olmaz
misralarını, Məmməd Arazın:

Vətən göz bəbəyi
Biz isə kirpik
Kiprik göz bəbəyin
Qorusun gərək

misralarını yeri gəldikcə şagirdlərə deyilməsi, onlarda vətənə məhəbbəti aşılayır. Bu zaman həm də ədəbiyyat fənni ilə fənlərarası inteqrasiya yarada bilərik.

Problemnin aktuallığı. Müasir dünyada sürətlə gedən sosial, mədəni və texnoloji dəyişikliklər global düşüncə tərzinin əhəmiyyətini xeyli artırır. Belə olan halda şagirdlər təlim prosesinin passiv iştirakçısı olmur. İnteqrativlik şagirdlərə ətraf aləmin dərk edilməsinə yaradıcı idraki münasibət bəsləyən subyektlər kimi yanaşılmasına imkan yaradır. Bu o zaman mümkün olur ki, təhsil pillələrində öyrənilən fənlər və onların əhatə etdiyi mövzular ayrı-ayrı deyil, əlaqəli, inteqrativ şəkildə tədris olunur. Digər bir tərəfdən inteqrativ kurikulum şagirdlərin dərslərdə verilən materiallara yaradıcı yanaşmasına kömək edir.

Problemnin elmi yeniliyi. Məktəb kursunda fənlərarası əlaqələrin qurulması biliklərin daha dolğun mənimsənilməsinə, elmi konsepsiyaların və qanunların formalaşmasına, təhsil prosesinin və onun optimal təşkilinin yaxşılaşdırılmasına, dünya-görüşünün formalaşmasına, hadisələr arasındakı əlaqənin anlaşılmasına kömək edir.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Fənlərarası inteqrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaqlıq və bacarıqların sintezi olmaqla, bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin tədrisində istifadəsini nəzərdə tutur. Bu inteqrasiya müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Bu proses eyni bir bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır.

E-mail: veliyeva@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.fəl.dok, dos.A.M. Bəkirova
ped.ü.fəl.dok Ə.A. Gərayev

Redaksiyaya daxil olub: 12.01.2021